

ПРАВОВА ПРИРОДА УСТАНОВЧОГО ДОГОВОРУ АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА

С.М. Грудницька, В.І. Татков

За останнє десятиріччя ринкових реформ акціонерні товариства стали найбільш розповсюдженою організаційно-правовою формою господарювання, однак ціла низка питань, пов'язаних з діяльністю акціонерних товариств, все ще залишається недостатньо дослідженою. Зберігається неоднозначність наукових підходів у розумінні основоположних питань, одним з яких є питання про правову природу акціонерного товариства та його установчих документів. Значення цих проблем виходить далеко за рамки юридичної теорії, і від їх правильного вирішення залежить доля багатьох економічних проектів.

З усіх існуючих видів господарських товариств акціонерному товариству властива найбільш складна конструкція. Питанням правової оцінки правовідносин, які виникають при його створенні, присвячено багато робіт дослідників дореволюційного і сучасного етапу.

Незважаючи на те, що в Законі України «Про господарські товариства» вже закладено принципи правової оцінки відносин, що виникають при створенні акціонерного товариства, в науці все ще зберігається дискусійність. З одного боку, це пов'язано з недостатньо чітким законодавчим регулюванням, з іншого - з необхідністю більш глибокої розробки цієї проблеми для удосконалення правового регулювання. При цьому автори висловлюють різноманітні погляди.

Деякі дослідники вважають установчий договір різновидом договору про сумісну діяльність. Інші, навпаки, підкреслюють специфічність установчого договору і вважають його новим, відмінним від договору про сумісну діяльність, договором.

Деякі автори виходять з того, що установчий договір припиняє свою дію після державної реєстрації створеного нового суб'єкта господарювання, інші, навпаки, вважають установчий договір постійно даючим установчим документом.

Найбільш спрощеним є підхід, згідно з яким установчий договір вважається різновидом договору про сумісну діяльність (ст.ст.430-434 ЦК України), який припиняє свою дію після державної реєстрації. Одним з перших сучасних правознавців, які відзначили цю його особливість, був І.А.Масляев [1, с.89]. Цей погляд відстоювали В.Бублик [2], Г.Лобанов [3, с. 140] та інші автори.

Уявлення про установчий договір як договір про сумісну діяльність зберігається і сьогодні. Особливо воно виражене в аналізі й оцінці установчого договору акціонерних товариств. М.І.Горелік [4], В.В.Сервуля [5, с.201] та інші автори, посилаючись на ст.26 Закону України «Про господарські товариства», вважають, що з моменту реєстрації юридичної особи установчий договір втрачає свою чинність.

Окремі дослідники розповсюджують цей погляд і на установчі договори господарських товариств інших видів [6, с.179].

Разом з тим із норм Цивільного кодексу України, що регулюють зобов'язання з договору про сумісну діяльність, випливає, що договір про сумісну діяльність оформлює діяльність учасників, які не створюють нову юридичну особу. Ця особливість установчого договору відзначалась І.В.Спасібо-Фатеевою [7, с.61], Є.Сухановим [8, с.9], А.Бризгаліним [9, с.2], Т. Козловою [10, с. 121-122] та іншими авторами.

Свого часу намагаючись врахувати цю специфіку, консультант Вищого арбітражного суду РФ Г.Лобанов не уникнув протиріч, коли запропонував класифікацію договорів про сумісну діяльність на договори із створенням юридичної особи і договори без створення юридичної особи [3]. Аналіз норм чинного ЦК України щодо договору про сумісну діяльність свідчить, що вони непридатні для буквального застосування. До дій по заснуванню нових господарюючих суб'єктів. З урахуванням цього президія Вищого арбітражного суду України пояснює, що відносно установчого договору застосовуються загальні норми цивільного законодавства про угоди і зобов'язання [11, с. 204].

Як справедливо відзначив О.М.Садигов, в силу специфічних особливостей установчого договору безглуздо переносити на нього традиційні загальні цивілістичні поняття не можна [12, с. 90]. Це

зумовило появу в літературі думки про виникнення нового виду цивільно-правового договору про передачу майна у власність з правом на участь в управлінні і правом вимоги у разі зміни інтересів - установчого договору [12;13, с.9].

О.М.Садиков підкреслює ту специфіку установчого договору, що його виконання провадиться не тільки шляхом наступних дій учасників договору - засновників, а переважно у формі майбутньої діяльності заснованої юридичної особи [12].

Ця специфіка установчого договору покладена також на основу поглядів на цю проблему прибічників господарсько-правового підходу, де особлива увага приділяється значенню установчого договору як акта внутрішньогосподарської регулювання, який діє протягом усієї діяльності заснованою підприємства [14, с. 144].

Правова оцінка установчого договору як установчого документа, що діє протягом усього існування корпорації, знайшла своє відображення також у роботах Н.А.Саніахметової [15], І.В.Спасібо-Фатєєвої [7] та інших авторів. Хоча деталізація цього підходу в роботах різних авторів має свою специфіку. Наприклад, І.В.Спасібо-Фатєєва виключає із сфери дії загального принципу акціонерні товариства [7, с. 65].

В узагальненому вигляді основні трактовки правової природи установчого договору (незалежно від виду господарюючого суб'єкта) мають такий вигляд:

- 1) установчий договір трактується як договір про сумісну діяльність по створенню юридичної особи, який припиняє свою дію після її державної реєстрації;
- 2) установчий договір трактується як договір між засновниками на користь третьої особи - створеної організації, який опосередковує зобов'язальні права та обов'язки між засновниками та створеною організацією;
- 3) установчий договір трактується одночасно як установчий акт і акт внутрішнього регулювання (організаційно-управлінський акт), який діє поряд зі статутом протягом всього існування створеної організації.

Свою специфіку мають наукові підходи у правовій оцінці установчого договору акціонерного товариства. Тут у літературі визначилися два підходи:

- 1) установчий договір акціонерного товариства так само, як і установчі договори інших господарських товариств, діє протягом всього існування товариства;
- 2) установчий договір акціонерного товариства припиняє свою дію після реєстрації товариства.

І.В.Спасібо-Фатєєва вказує на те, що установчий договір по створенню акціонерного товариства варто відрізнити як від договору про спільну діяльність, так і від установчих договорів, що укладаються учасниками інших господарських товариств (повного, командитного, товариства з обмеженою і додатковою відповідальністю [7, с.60]), що, на думку автора, продовжують діяти і після реєстрації, оскільки мають договірну основу виникнення і діяльності.

На нашу думку, з такими висновками можна погодитися лише частково. Висновок без сумнівів справедливий стосовно повних і командитних товариств, що за принципом взаємовідносин між засновниками і товариством характеризуються як «об'єднання осіб». Відносно повних і командитних товариств такий висновок може бути обґрунтований не тільки підкресленою автором правовою природою відносин, що укладаються в них, але і конкретними правовими нормами. Відповідно до ст. 4 Закону України «Про господарські товариства» повні і командитні товариства створюються і діють на основі установчого договору. Відповідно до ст.67 Закону України «Про господарські товариства» установчий договір про повне товариство, крім умов про спільну діяльність і повну відповідальність, повинен визначати розмір частки кожного з учасників, склад і порядок внесення внесків, а також, що в нашому випадку особливо істотно, форму їхньої участі в справах товариства. Такі ж вимоги містить ст.76 Закону відносно регулювання в установчому договорі командитного товариства правового статусу повних товариств.

Виникають сумніви (на наш погляд, обґрунтовані) стосовно вибіркового підходу до визначення

природи правовідносин у господарських товариствах, що є об'єднаннями капіталів - товариствах з обмеженою і додатковою відповідальністю, з одного боку, і акціонерних товариствах, з іншого.

І.В.Спасібо-Фатєєва виходить із того, що останні, на відміну від перших, не мають договірної основи виникнення і діяльності. З юридико-формального погляду цей висновок ґрунтується на ст.26 Закону України «Про господарські товариства». 4.2 ст.26 цього Закону зазначає: «Засновники акціонерного товариства укладають між собою договір, що визначає порядок здійснення ними спільної діяльності по створенню акціонерного товариства, відповідальність перед особами, що підписались на акції і третіми особами». Автор, як і інші дослідники, вважає, що ст.26 і регулює зміст установчого договору акціонерного товариства. Іншими словами, мається на увазі, що якщо вживається висловлення «засновники укладають між собою договір», то це те ж саме, що «установчий договір» [7, с.62]. Той факт, що в ст.26 йде мова про те, що засновники укладають між собою договір без вживання терміна «установчий», автори розцінюють як недолік в граматичному викладі норм.

І.В.Спасібо-Фатєєва бачить причину також у сутності правовідносин, що виникають між засновниками акціонерного товариства й учасниками інших видів господарських товариств [7, с.62].

Тут слід зазначити факт, що незважаючи на те, що ст.28 Закону України «Про господарські товариства» однозначно визначає правовідносини між засновниками і передплатниками як договір, у літературі це питання залишається спірним. Спірними залишаються і відносини між самими засновниками акціонерного товариства.

Засновники акціонерного товариства, вважає І.В.Спасібо-Фатєєва, безумовно створюють передумови для майбутньої підприємницької діяльності, але не тільки і не стільки своєї, скільки нового суб'єкта підприємницької діяльності - акціонерного товариства. У майбутньому ні між засновниками, ні між ними й особами, що підписалися на акції, не укладається подібний багатосторонній договір майнового характеру, а відносини між ними й акціонерами будуються на основі корпоративних принципів і є корпоративними правовідносинами [7, с.61].

Варто погодитися з І.В.Спасібо-Фатєєвою у тому, що правовідносини в рамках діючого акціонерного товариства будуються на основі корпоративних принципів і є корпоративними.

Проте, на нашу думку, помилковим було б стверджувати, що корпоративним відносинам не передувала і не супроводить зараз багатостороння угода (договірна основа). І в першу чергу багатостороння угода майнового характеру, що опосередковує передачу майна засновників і передплатників у власність акціонерного товариства.

Акціонерні товариства так само, як і інші види товариств, мають договірну основу виникнення і діяльності.

Принциповим моментом, на який варто звернути увагу, є те, що відповідно до ст.4 Закону України «Про господарські товариства» акціонерне товариство, так само як і товариство з обмеженою і товариство з додатковою відповідальністю, створюється і діє на підставі установчого договору і статуту, тобто має два установчих документи. У цій статті вказано не тільки на договірні начала виникнення акціонерного товариства, але і на договірні начала його діяльності.

Протиріччя, яке веде до помилкових висновків, виявляється в тому, що «установчий договір» у розумінні ст.26 Закону України «Про господарські товариства» полягає між засновниками, а передплатники на акції в ньому не беруть участі. Зі змісту ст.26 Закону дослідники роблять висновки про те, що договір, який укладається між засновниками і який лежить в основі утворення акціонерного товариства, відмінний від установчого договору інших видів господарських товариств. Установчий договір акціонерного товариства трактується як договір про спільну діяльність, що укладається між засновниками, і закінчує свою дію після створення товариства.

Пошуки виходу з цього протиріччя і, на наш погляд, удаваної колізії ст.4 і ст.26 Закону України «Про господарські товариства» в прихильників цього трактування призвели до розробки таких рекомендацій для застосування у практиці.

З огляду на те, що ст.4 міститься в загальних положеннях Закону, а ст.26 - у розділі про акціонерні товариства, ці статті співвідносяться між собою як загальна і спеціальна норми. Отже, під час розробки

установчого договору акціонерного товариства необхідно керуватися ст.26 Закону України «Про господарські товариства», що потребує внесення таких положень в установчий договір, що регулюють правовідносини саме між засновниками і саме до реєстрації акціонерного товариства, а не в процесі його діяльності. Всі вимоги ст.4 стосовно змісту установчих документів акціонерного товариства при цьому будуть дотримані, тому що усі вони знайдуть відображення у статуті товариства» [7, с. 66-67].

Проте тут же відзначається і суперечливість такого підходу, оскільки «самим порушуються вимоги ст.4 відносно того, що установчий договір необхідний не тільки для створення, але і для Діяльності товариства»: [7, с. 67].

Напроти, на наш погляд, протиріччя в нормах ст. 4 і ст. 26 Закону України «Про господарські товариства» не існує, а трактування установчого договору акціонерного товариства як договору про спільну діяльність по створенню акціонерного товариства, що з'явилася в дослідницьких працях і правозастосовних документах, є помилковою.

На користь цього висновку можна навести такі аргументи. Ст.26 Закону України «Про господарські товариства» визначає договір, що укладається між засновниками, як договір про спільну діяльність, спрямований на створення акціонерного товариства. У такому договорі визначається порядок здійснення ними спільної діяльності по створенню акціонерного товариства, відповідальність перед особами, що підписалися на акції, і третіми особами.

На нашу думку, цей договір не є установчим. Сама ст.26 Закону України «Про господарські товариства» кваліфікує договір між засновниками як договір про спільну Діяльність (див. текст статті).

Вищий арбітражний суд України у своєму роз'ясненні «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із створенням, реорганізацією і ліквідацією підприємств»(п. 1) виходить із того, що створення нового суб'єкта підприємницької діяльності і визначення його організаційно-правової форми регулюється не положеннями Цивільного кодексу України про спільну діяльність, а іншими актами законодавства (Законом

України «Про господарські товариства»). При цьому порядок укладання установчого договору виводиться з загального правила про порядок укладання і виконання угод і зобов'язань [13]. Отже, договір у розумінні ч.2 ст.26 Закону України «Про господарські товариства» з позицій Вишого арбітражного суду не прирівнюється до установчого договору.

Ще раз підкреслимо, що у розумінні ст.4 Закону України «Про господарські товариства» установчий договір є договором, що регулює і створення, і діяльність акціонерного товариства.

Вищий арбітражний суд відносно установчого договору акціонерного товариства вказує, що «деякі з його умов впливають із ч.2 ст.26 Закону» [11, с. 204-212]. Слід особливо підкреслити, що в роз'ясненні мова йде тільки про деякі з умов, отже, інші умови установчого договору з цієї статті не впливають.

Вищий арбітражний суд дає однозначні роз'яснення тільки відносно того, що установчий договір не можна прирівнювати до договору про спільну діяльність у розумінні ст.26 Закону України «Про господарські товариства».

Щодо подальшого трактування змісту установчого договору може бути запропонований такий підхід. Установчий договір об'єднує в собі ряд угод.

По-перше, це угода між засновниками про спільну діяльність, яка спрямована на створення акціонерного товариства. Вона є першим етапом договірних відносин і регулюється ст.26 Закону України «Про господарські товариства».

По-друге, ця угода між засновниками й особами, що підписалися на акції по формуванню майна акціонерного товариства, яке утворюється. Вона регулюється ст.ст. 28, 30 Закону України «Про господарські товариства».

Відповідно до ст.28 Закону акції отримуються учасниками при створенні акціонерного товариства на підставі договору з його засновниками. При цьому особи, що підписалися на акції, повинні внести на рахунок засновників не менше 10 відсотків вартості акцій, після чого засновники видають їм письмове зобов'язання про продаж акцій, а до дня скликання установчих зборів особи, що підписалися на акції,

якщо це передбачено умовами випуску, повинні внести з урахуванням попереднього внеску не менше 30 відсотків номінальної вартості акцій. У підтвердження внеску засновники видають тимчасові свідоцтва (ст. 30). Таким чином, угоди між засновниками й окремими передплатниками є елементами багатосторонньої угоди, що створює зобов'язання перед акціонерним товариством, яке утворюється, по формуванню його майна.

По-третє, це багатостороння угода, що укладається на установчих зборах між засновниками й особами, що підписались на акції, про створення акціонерного товариства з визначенням умов його діяльності і передача створеному акціонерному товариству сформованого загального майна. Ця угода регулюється ст.ст.35, 36 Закону: «Установчі збори акціонерного товариства», «Повноваження установчих зборів акціонерного товариства».

Учасники установчих зборів досягають угоди про створення акціонерного товариства і передачу йому частково сформованого загального майна або, що також можливо, не досягають такої угоди, в результаті загальне майно підлягає роздачі особам, що його сформували.

Усі названі етапи договірних відносин у частині, визнаній установчими зборами, на нашу думку, можуть бути охоплені поняттям установчого договору.

Викладена позиція рекомендується авторами цієї статті як така, що відповідає чинному законодавству та природі відносин, які складаються у процесі заснування акціонерного товариства.

1. Масляев И.А. Договоры о создании на территории СССР совместных предприятия с иностранным участием // Советское государство и право. - 1990. - №2.
2. Бублик В. Учредительный договор о совместной деятельности // Хозяйство и право. - 1994. - № 8. - С.88-97; № 9. - С. 78.
3. Лобанов Г. Совместная деятельность: формы, цели, особенности // Хозяйство и право. - 1995.-№ 6.
4. Горелик М.И. Акционерные общества.-Донецк: Донецкий торговый дом «Донбасс», 1999.
5. Сервуля В.В. Хозяйственные общества. Украинское законодательство об акционерных обществах. - Управление экономикой переходного периода/Донецк: ИЭП НАН Украины, 1999.
6. Право собственности в Украине / Под ред.Я.Н.Шевченко. - Киев: БЛИЦ-ИНФОРМ, 1996.
7. Спасибо-Фатеева И.В. Акционерные общества. Корпоративные право-отношения. - Харьков: Право, 1998.
8. Суханов Е. Комментарий к ГК РФ. Юридические лица // Хозяйство и право. - 1995. - № 3.
9. Брызгалин А. Договор о совместной деятельности // Право и экономика (Еженедельное приложение к газете «Деловой мир»). - 1994. - №4.
10. Козлова Н. Учредительные договоры. Как они должны заключаться // Хозяйство и право. - 1992. - № 6.
11. Роз'яснення президії Вищого арбітражного суду України від 12.09.1996р. «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із створенням, реорганізацією та ліквідацією підприємств» // Збірник рішень та арбітражної практики Вищого арбітражного суду України. - 1996. -№ 4.
12. Садиков О.Н. Учредительный договор и его правовые особенности / /Государство и право. - 1994. - № 6.
13. ГлибкоС.В. Сущностные признаки акционерного общества Авт.дисс. на соискание науч. степени канд. юрид. наук / Харьков: НЮА Украины. - 1995.
14. Грудницкая С.Н. Правовой статус объединений предприятий в промышленности: Дисс. на соискание науч. степени канд. юрид. наук. - Донецк: ИЭП И НАН Украины, 1996.
15. Саниахметова Н. Учредительный договор // Бизнес. - 1995.-№.10.